

Весна КИЛИБАРДА*

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ОДНОСА ТОМАЗЕА И ЊЕГОША

Међу темама чија би исцрпна научна обрада заокружила истраживање културних и књижевних веза Петра II Петровића Његоша и Италије једна од најзанимљивијих, али и најмање растумачених, јесте познанство и развој односа црногорског владике-пјесника са Николом Томазеом.¹ Овај рад, као својеврсни увод у студију која би се, објединивши релевантну грађу, детаљније посветила овој теми, понудиће хронолошки преглед досадашњих тумачења несумњиво противурјечног односа двојице великана, чија је ријеч у XIX вијеку на словенском Југу имала значајног одјека.

Један од првих, ако не и први од аутора који су документовано покушали да расвијетле сложени однос Његоша и Томазеа био је Лазар Томановић, највећи популаризатор италијанске књижевности и културе у Црној Гори на размеђу XIX и XX вијека.² У оквиру његових италијанистичких интересовања видно мјесто припадало је оним личностима које су нарочито доприносиле зближавању италијанског и словенских народа и које су својим књижевним, преводилачким, научним или публицистичким дјелом приближавале италијанској културној јавности историју, традицију, књижевност или савремене друштвене и политичке процесе код Јужних Словена. Међу њима, запажено мјесто у Томановићевим списима припало је Николи Томазеу, о коме је, у неколико наврата и различитим поводима, писао у раздобљу између 1896. и 1902. године.³

* Аутор је ванредни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

¹ Врло значајне за критичко промишљање и ревалоризовање многих појава из црногорске културне историје, те теме су: Његошево познавање италијанског језика, књижевности и културе; Његошева путовања по Италији; Италија у Његошевом дјелу; Рецепција Његошевог пјесничког дјела на италијанском језику; Његош као књижевни лик у романтичарским мистификацијама на италијанском језику.

² Уп. Vesna Kilibarda, *Italijanska književnost u Crnoj Gori do 1918. godine*, Nikšić, UNIREX, 1992, 129-139.

³ У *сјомен Николи Томазеу*, "Глас Црногорца", XXV/1896, бр. 20, 40; бр. 21, 41; бр. 22, 43; *Пејшар Дрући Пејшковић Његош као владалац*, Цетиње, Државна штампа-

Однос Његоша и Томазеа Томановић је почео да разматра у историјском дјелу *Петар Друџи Пејировић Његош као владалац*, допуњујући своје истраживање новим сазнањима у наредним написима.

Прво исходиште неслагања Томазеа и Његоша, које ће довести до њиховог сукоба и отвореног непријатељства, Томановић везује за револуционарну 1848. годину. Томазео се тада, са Данијелом Манином, нашао на челу новоуспостављене Млетачке републике која је кроз Далмацију и Боку развијала велику пропаганду у корист обнављања древне републике Св. Марка.⁴ Петар II, међутим, сматрајући да је "куцнуо час" остварења јужнословенске идеје, устаје против те пропаганде и противи се прикључењу Далмације Италији, а подржава идеју сједињења Далмације с Хрватском.⁵ Томановић се овдје не задржава пуно на тумачењу Његошевих политичких ставова, држећи их познатим, али објављује проглас црногорског владике од 20. маја 1848. "браћи од обје цркве, Бокељима и Дубровчанима" у којем их, не без пријетње, позива на вјерност хрватском бану Јосипу Јелачићу. Аутор брани ставове Петра II за кога каже да је био "једини Словенин разбуђени, кад су се остали народи стали будити".⁶ Томановић сматра да је до сукоба између Његоша и Томазеа дошло највише због Томазеове заблуде, "јер да је Томазео схваћао куд смјера Петар II, можда га шћаше и подржавати; али је он гледао у ондашњем југословенском покрету спас Аустрије, па је мрзио Петра II, као Јелачића."⁷ Нешто касније, Томановић ће, на основу увида у нова документа, закључити да су се Томазео и Његош, независно један од другога, увјерили у мрачне перспективе везивања Јужних Словена за Аустрију: Томазео је "у почетку предвидио" оно у што се Његош "при свршетку увјерио".⁸ Желећи да документима илуструје ставове Томазеа и Његоша из 1848. године Томановић је први објавио и њихову преписку: Томазеово писмо, у коме овај оптужује Његоша да у савезу с Русијом жели да заузме Боку Которску,⁹ и Његошев одговор, у коме је Томазеовим оптужбама црногорски владика супротставио кржаве и витешке странице црногорске историје.¹⁰

Као спорни моменат око кога су се Томазеови и Његошеви погледни разилазили и прије догађаја из 1848. Томановић наводи њихов различит став према Русији и Словенству. По њему, Томазео је "као ревностни католик и као ватрени републиканац мрзио Русију из све душе своје", док је Петар II био "сав одан Русији".¹¹ Одатле је, према овом аутору, проистекао и хладан став Николе Томазеа према Црној Гори.¹² У

рије, 1896; *Искрице Николе Томазеа*, за штампу приредио и предговор написао Данило Петрановић, "Глас Црногорца", XXVIII/1899, бр. 19, 37-38; *Томазео и Његош*, "Глас Црногорца", XXXI/1902, бр. 40, 93-94.

⁴ *Петар Друџи Пејировић Његош као владалац*, 174-175.

⁵ Исто, 176-177.

⁶ *Томазео и Његош*, 94.

⁷ *Искрице Николе Томазеа*, 19.

⁸ *Томазео и Његош*, 94.

⁹ Исто, 93-94.

¹⁰ *Петар Друџи Пејировић Његош као владалац*, 177-178.

¹¹ *Искрице Николе Томазеа*, 38.

¹² *У спомен Николи Томазеу*, "Глас Црногорца", XXV/1896, бр.22, 43.

свом приказу Томазових *Искрица*, које су се 1898. године појавиле у издању *Српске књижевне задруге* из Београда, Лазар Томановић полемиче с неким тврдњама Данила Петрановића, изнијетим у предговору овој књизи, међу којима и с једном тезом која се тиче односа Његоша и Томазеа. Петрановић, наиме, наводи да је Томазео "неко кратко вријеме био секретар" код црногорског владике-пјесника.¹³ Томановић тумачи да је могуће неко погрешно разумио податке које је Његошев тадашњи секретар Милорад Медаковић забиљежио о сусретима Његоша и Томазеа у Венецији у прољеће 1847. године, те да се њихово "просто сусријетање" никако не може претворити у секретарство.¹⁴

Иако се Лазар Томановић не слаже са одређеним Томазовим мишљењима, он веома цијени "великог Шибенчанина" и без икакве "зловоље" тумачи "ондашњим политичким приликама" различитост погледа двојице великана. Томановић не заборавља да истакне да је Томазео својим преводима и коментарима "илирске" народне поезије заслужио нашу "вјечну благодарност".¹⁵

Аутор који ће се, послвије Лазара Томановића и након више од три деценије паузе, поново позабавити темом односа Његоша и Томазеа је хрватски историчар Грга Новак. У чланку под насловом *Петар II Петровић Његош и Никола Томазео*¹⁶ он, у преводу са италијанског, објављује више Томазових оштрих, грубих, чак клеветничких судова о црногорском владци из неколико његових познатих дјела, као и из оног, постхумно објављеног, и то више деценија након пишчеве смрти, а посвећеног управо догађајима у Венецији током 1848. и 1849. године.¹⁷ Томазео у њима Његоша назива "епископом разбојником" и "безбожним владиком", оптужује га да је "омађијан од петроградског двора и бечких бордела" и да "пјевајући илирским стиховима о једној плесачици италијанског позоришта, вријеђа руски двор који га издржава". Новак истиче да ни други далматински талијанаши нијесу Његоша више вољели и то илуструје одломком из писма једнога од њих упућеног априла 1848. године Винћенцу Солитру у Венецију, у коме се Његошу пребацује савезништво са Аустријом и Русијом.

И Грга Новак, попут Лазара Томановића, непријатељске односе Томазеа и Његоша везује за њихов сукоб изазван бурним догађајима у Боки 1848. године, илуструјући их одломцима из тадашње њихове преписке. Он сматра да је, познајући "Томазов понос", Његошев одговор ово-

¹³ Данило Петрановић, *Никола Томазео*, XV.

¹⁴ Медаковић наводи да је Томазео, "којег уважаваоше владика", више пута посјећивао Његоша током његовог боравка у Венецији (уп. П. П. *Његош последњи владарући владика црногорски*, Нови Сад, Књигопечатња Н. Пајевића, 1882, 134). Сам Његош, у предговору свом дјелу *Лажни цар Шћейан Мали* (1851), наводи да му је Томазео усрдно помогао у прикупљању грађе у млетачком архиву.

¹⁵ *Томазео и Његош*, 94.

¹⁶ "Политика", XXXII/1934, бр. 9570, 6-9 јануар.

¹⁷ *Venezia negli anni 1848 e 1849*, Firenze, Le Monnier, 1931; *Il secondo esilio*, Milano, Sanvito, 1862; *Memorie di Tommaseo. Il conte A/ndrea/*. Cittadello Vigodarzere, Padova, Prosperini, 1870, *Italia, Grecia, Illiria, La Corsica, Le Isole Jonie e La Dalmazia* (1850) u *Storia civile nella letteraria*, Roma-Torino-Firenze, Loescher, 1872).

га "не само увриједио и расрдио", него га је "учинио непријатељем владиним". Његошево и овдје цитирано *објављеније* Бокељима и Дубровчанима ову ситуацију је само погоршало, јер је црногорски владика, устајући против прикључења Далмације Италији, "управо обрнуто радио од онога што је Томазео од њега тражио". Новак истиче да Томазео о црногорском владици до 1848. године није овако писао и то илуструје његовом индиректном "одбраном" Црне Горе у једном полемичком одговору на спочитавана му филословенска осјећања.¹⁸

И Грга Новак на крају чланка наводи да, без обзира на њихов сукоб, Томазео Његоша као пјесника увијек "високо цијени", цитирајући и Томазеову кратку али ласкаву оцјену Његошевог *Горског вијенца* из *Естетичког рјечника*.¹⁹

Двије године послје Новаковог чланка, о односима Његоша и Томазеа пише и Савић Марковић Штедимлија.²⁰ Он истиче да ниједан Његошев савременик "славенског поријекла" није о њему неповољније писао од Николе Томазеа. Овај "горљиви католик и републиканац", који није волио царистичку и православну Русију, гајио је, по Штедимлији, и према Црној Гори, као "њеној штићеници", извјестан "анимозитет", па је довољан био само повод да његово нерасположење према Црној Гори и њеном господару "избије на јаву" и претвори се у "веома жучне и оштре нападе". Штедимлија истиче да је Томазео према свим Јужним Словенима имао, иначе, великих симпатија и да је у својим списима често наглашавао идеју о њиховом зближењу и сједињењу, те је, сматра, утолико занимљивије утврдити разлоге због којих "није волио Црну Гору" која му је могла послужити као "узор борбености и пожртвовања у борби за народно ослобођење".

Томазеово "нерасположење" и овај аутор везује за 1848. годину, цитирајући изводе из тадашње непосредне и посредне преписке црногорског владике и италијанског патриоте, од када овај "није пропустио ни једну прилику" а да не искаже своје негативно мишљење о Његошу, чинећи то, "што није уобичајено", и послје владичине смрти. Штедимлија полемише са наводима из Томазеових дјела, цитирајући одломке објављене и у чланку Грге Новака, двије године раније, који свједоче о Његошевом "некалуђерском држању и расипништву" и његовој "антимлетачкој пропаганди" у Боки.²¹ У основи Томазеовог става према Његошу овај аутор идентификује "лични гњев" и "пркос човјека" који се "у напону своје борбености и идеализма" преварио и разочарао у планове "за чије се остварење жртвовао". У његовим нападима и предвиђањима, закључује Штедимлија, "више говоре срдитост и гњев лично повријеђеног фанатика, него разум и логика одмјереног политичара".²²

¹⁸ "La Billanzia", 12. XII 1847.

¹⁹ *Dizionario estetico*, Milano, G. Reina, 1853, vol. II, 247.

²⁰ *Njegoš i Tomaseo*, "Obzor", 1937, бр. 186 (16. август), стр. 1-2.

²¹ Штедимлија илуструје стиховима из оде *Далмацију* (1851) у преводу Луја Бакотића Томазеову "забуну" која се очитовала у његовом окретању Србији, тада "турском пашалуку", познатој му само по Караџићевим народним пјесмама, и отклону од Хрватске и Црне Горе, иза којих је видео само Аустрију и Русију.

Уз стоту годишњицу смрти црногорског владике-пјесника у "Слободној Далмацији" објављен је прилог Душана Берића о односима Његоша и "славног Шибенчанина".²³ Овај аутор наглашава да је однос Томазеа према Његошу био "двојакe нарави", односно различит према Његошу као пјеснику и према Његошу као политичкој личности. Као потврду позитивнога Томазеовога става у првом случају Берић, према подацима из књиге Армана Башеа, подсећа на помоћ који је Томазео пружао Његошу у преписивању докумената из млетачког архива у прољеће 1847. године,²⁴ а цитира и његову похвалну оцјену Његошевог ремек-дјела, драмског спјева *Горски вијенац*, из октобра исте године.²⁵ Што се тиче Његоша као политичара чланак, међутим, не доноси ништа ново у односу на напise претходних тумача. И Берић сматра, цитирајући дјелове већ познате преписке, да су збивања револуционарне 1848. године изазвала преокрет у односу Томазеа према Његошу, и то највише због подршке црногорског владике хрватском бану Јелачићу, у коме је тада гледао једног од ослободилаца Јужних Словена од туђинске власти. Овакво Његошево држање учинило је, према Берићу, да Томазео отпочне "жучно писати" против њега, а аутор чланка то и показује, цитирајући у новом преводу са италијанског исте оне одломке препуне тешких оптужби које је Грга Новак већ објавио 1935. године.

Објављујући у "Задарској ревији" 1959. године два Његошева писма упућена Николи Томазеу по повратку из Венеције у прољеће 1847. године, сачувана у фирентинској Централној националној библиотеци, Мате Зорић ће у једној пропратној биљешци устврдити да узрок Томазеове несклоности према Његошу није у догађајима из 1848. године, већ да је старијег датума.²⁶ Хрватски италијанист то закључује на основу неких података из преписке славног Шибенчанина са Шпиром Поповићем, према којој Томазео још 1845. године назива црногорског владикау "човјеком проста духа" (*animo volgare*), јер му није послао неке обећане на-

²² *Njegoš i Tomaseo*, стр. 2.

²³ *Nikola Tomaseo i Petar Petrović-Njegoš*, "Slobodna Dalmacija", 16. август 1951.

²⁴ Armand Baschet, *Les Archives de Venise*, Paris 1870. - О Његошевом раду у венецијанском Државном архиву, углавном према Башеовим подацима, пише и Петар Колендић. Он прекид пријатељских односа Његоша и Томазеа такође везује за збивања из 1848. године која су избацила на видјело њихове непомирљиве политичке ставове. Од тада, по Колендићу, "пргови Томазео" лоше пише о црногорском владци. Уп. *Његош у Државном архиву у Венецији*, Зборник радова САН, књ. 17, Институт за проучавање књижевности, књ. 2, Београд 1952, 269-283.

²⁵ Берић даје податак да је Томазеова оцјена, прије него што је прештампана у књизи *Dizionario estetico*, објављена и у листовима "Osservatore triestino", LXIV/1847, н. 129, 513-514 и "Gazzetta di Zara", XVI/1847, н. 88, 535-536.

²⁶ *Nekoliko pisama iz ostavštine Nikole Tommasea*, "Zadarska revija", VIII/1959, br. 4, 410-412. - Писма су написана латиницом, вјероватно Његошевом руком. Прво писмо, лијеп примјер Његошеве пјесничке прозе, датирано 1. марта по старом календару, настало је под још живим утиском љепота Венеције. Друго је Његошев одговор на једно изгубљено Томазеово писмо Његошу, датирано 27. априла 1847. године, у коме црногорски владика-пјесник изражава своје жаљење што ће њихово "драго познанство" за Томазеа "утрудење проузроковати", мислећи, вјероватно, на његов "благородни труд" преписивања венецијанских архивалија.

родне пјесме.²⁷ А и након срдачног сусрета 1847. у Венецији Томазео Његошу приговара нешто у вези са управљањем Црном Гором. Овдје Зорић препознаје трагове Томазеовог противљења модернизацији Црне Горе која би, према схватањима италијанског романтичарског пјесника, неминовно водила њеном моралном назадовању.²⁸

Сложеним односима Николе Томазеа и Петра II Петровића Његоша до сада се најисцрпније бавио историчар Коста Милутиновић.²⁹ Он суштинску разлику између ова два истакнута писца, политичара, дипломате и државника открива првенствено у њиховом различитом ставу према Русији и Словенству. Док се Његош одушевљавао панславистичким идејама и словенофилским теоријама, Томазео је евентуалну будућу јужнословенску заједницу замишљао на основама словенско-романске симбиозе и под утицајима италијанске културе.³⁰

Милутиновић сматра да су се Његош и Томазео зближили током боравка црногорског владике-пјесника у Венецији почетком 1847. године и да су успоставили "врло срдачне, чак пријатељске односе".³¹ Према Милутиновићу, Његош је тада с Томазеом водио не само књижевне и научне него и политичке разговоре. И ту су се, тврди, погледи двојице славних савременика веома разликовали. Док је Његош исказивао снажну жељу да европеизира своју земљу, Томазео је сматрао да Црна Гора и надаље треба да остане патријархално уређена.³² Међутим, ти различити ставови нијесу сметали Томазеу да напише веома похвалну оцјену о Његошевом *Горском вијенцу*, дјелу које је, уз још увијек снажан утицај Његошеве сугестивне личности, према Милутиновићу, учинило да Томазео своје чланке у италијанској штампи почне потписивати псеудонимом "Словен" (*Uno Slavo*).³³

Пријатељски односи Његоша и Томазеа нијесу дуго потрајали. И Милутиновић мисли да је револуционарна 1848. година не само пресјекла њихову даљу сарадњу, него је од "два пријатеља и сарадника" направила "два политичка противника".³⁴ Томазео, члан републиканске млетачке владе, желио је да се Далмација ослободи аустријског ропства, али је страховао да ће Црна Гора, као савезник Русије, напасти и заузети Бокву Которску, уколико се ова побуни против Аустрије.³⁵ Желећи то да

²⁷ Писмо ће Зорић објавити у "Studia Romanica et Anglica Zagrabienisia" (даље SRAZ), 1975, бр. 40, 222 (*Carteggio Tommaseo-Popović*, Parte seconda I/1845, lettera 112).

²⁸ И Милорад Медаковић у дјелу о Његошу, цитираном у бил. 14, свједочи о Томазеовом јасно исказаном схватању да би долазак цивилизације покварио моралну чистоту Црногораца.

²⁹ *Његош и Томазео*, Зборник историје књижевности, Одељење литературе и језика САНУ, Београд 1966, књ. 5, 35-69. Уп. и његове претходне чланке: *Nikola Tomaseo i jadransko pitanje*, "Jadranski zbornik", 1969, 109-153; *Njegoš u borbi za Dalmaciju 1848*, "Zadarska revija", XIII/1964, бр. 1, 1-18.

³⁰ Исто, 41.

³¹ Исто, 42. - Треба напоменути да Милутиновић не располаже податком да су се Његош и Томазео упознали још јануара 1844. године на броду "Барон Штирмер", путујући заједно од Шибеника према Трсту.

³² Исто, 44.

³³ Исто, 46.

³⁴ Исто, 47.

спријечи, он се Његошу обратио већ помињаним писмом, пуним оптужби и пријетњи.³⁶ Револтирани Његош му је такође гњевно одговорио писмом пуним неприкривене ироније и горког сарказма увријеђеног родољуба.³⁷ На основу података из дјела Милорада Медаковића и Лазара Томановића, Милутиновић реконструише револуционарно врење у Боки, подстакнуто Томазеовим прогласом и Његошевим одговором у виду два *објављенија*, којим црногорски владика устаје против Томазеовог покушаја да Далматинце, а посебно Бокелје, придобије за млетачки покрет.³⁸

Његошеве политичке потезе у догађајима 1848. године Милутиновић тумачи притиском представника аустријских власти у Котору и Задру, с једне, и руских конзула у Дубровнику и Скадру, с друге стране, јер црногорски владика тада није ни могао, ни смио да се јаче еманципује од званичне политике своје моћне заштитнице и покровитељице царске Русије која је 1848-1849. била савезница Аустрије.³⁹ Аутор такође сматра да Његош није био ни довољно обавијештен о стремљењима пробуђених народа с источне обале Јадрана, али да је био међу првима, ако не и први који је, разочаран, сагледао наличје ствари.⁴⁰

А што се Томазеа тиче, Милутиновић оцјењује да је, послјије поновног пада Млетачке републике под аустријску власт, он био "психички сломљен, разочаран у својим надама и очекивањима", те да је кривце за пораз своје политике тражио не у себи и својој политици, која није могла да премости јаз између његових илузија и стварности, већ у другима, а нарочито у Хрватима и Црногорцима, који нијесу хтјели да дозволе да источни Јадран поново постане млетачка колонија.⁴¹ Томазеова огорченост и озлојеђеност "на цео свет" због пропасти Млетачке републике резултирала је, према Милутиновићу, и "тешким оптужбама, ружним сумњичењима и личним увредама" на рачун црногорског владике, временом прераслим чак у "патолошку мржњу" која се није угасила до краја Томазеовог живота.⁴²

Милутиновић настоји да открије и на основу каквих извора је Томазео "имао смелости да износи овакве неистине о Његошу", с обзиром да ни у нашим ни у страним архивима нема никаквих докумената, па чак ни индиција о тобожњој Његошевој неморалности и расипању нов-

³⁵ Исто, 49.

³⁶ Томазеово писмо од 31. марта 1848. године, објављено априла мјесеца у листу "Gazzetta di Zara" и у Додатку "Србским новинама", растурано је и као летак и на италијанском и на српско-хрватском језику по Боки и Далмацији.

³⁷ *Његош и Томазео*, 49.

³⁸ Исто, 52.

³⁹ Исто, 60.

⁴⁰ Исто. - Милутиновић то илуструје одломцима из Његошевих писама из априла 1849. године, упућених српском кнезу Александру Карађорђевићу и дубровачком пјеснику Меду Пуцићу.

⁴¹ Исто, 62.

⁴² Милутиновић цитира познате пасусе на ову тему из Томазеових дјела: *Venezia negli anni 1848-1849; Storia civile nella letteraria (Italia, Illirio a, Grecia ...); Il secondo esilio; Memorie di Tommaseo. Il conte A. Cittadello Vigodarzere.*

ца.⁴³ Он полази од података из истраживања београдског полонисте Ђорђа Живановића који као информатора главних представника пољске политичке емиграције у Паризу, пјесника Адама Мицкјевича и кнеза Адама Чарторијског, о Црној Гори и Црногорцима идентификује извјесног црногорског авантуристу Николу Радоњића-Васојевића (1787-1844). Овај пустолов, који се издавао за потомка неке старе владалачке куће црногорске, истичући одатле и своје право на црногорски пријесто, у то вријеме негативно се изражавао о Његошу као русофилу.⁴⁴ Милутиновић претпоставља да је "врло лако могуће да је Васојевић 'информисао' и Томазеа о Његошу".⁴⁵

На крају рада, Коста Милутиновић цитира и одломке са поменима Његоша из Томазевих *Сјиса о Словенима*, прозних састава, пронађених међу његовим рукописима и објављених стотинак година након настанка.⁴⁶ У њима Томазео црногорском владици спочитава не само русофилство и зависност од политике петроградског двора, него упућује и друге оптужбе које откривају бранитеља патријархалних обичаја и поборника једног већ нестварног, архаичног и идиличног свијета који је више одговарао Русоовим идејама о "природном стању" него што је наликовао стварном животу у Црној Гори тога доба. Милутиновић, међутим, без сазнања да су ове прозе настале прије 1848. године, погрешно их чита и као Томазев коментар на Његошеву пријетњу у *Објављенију* Бокељима те револуционарне године.⁴⁷

У свом позитивном приказу Милутиновићеве обимне студије Мате Зорић истиче да је Томазео ипак заслужио нешто већу историјско-критичку *pietas* од стране овог аутора, јер је славни Шибенчанин и сам био жртва властитих полемичких срџби и тешких и непобитних грешака у процјенама, као и неправедних ставова исказиваних не само на штету словенских народа и личности.⁴⁸ Двосмислени Томазев однос према Његошу, на основу података из преписке са Ш. Поповићем и А. Банкетијем, Зорић датира већ у вријеме њиховог првог сусрета 1844. године, а исказује сумњу и у постојање било каквог правог пријатељства међу њима приликом краткотрајне сарадње у току Његошевог боравка у Венецији. Овај аутор сматра, такође, да проза о Црној Гори из *Сјиса о*

⁴³ *Његош и Томазео*, 64.

⁴⁴ *Мицкјевич и Његош*, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XIX, 1940, св. 1-2.

⁴⁵ У прилог својој претпоставци Милутиновић наводи сљедеће околности: прво, да је Васојевић у неколико наврата боравио у Италији гдје се, вјероватно, упознао с Томазеом; друго, да тобожње Његошево расипање новца помињу и Мицкјевич и Томазео; треће, да су им политичке позиције углавном идентичне и, четврто, да их спаја и повезује мржња према Његошу. Самозвани кнез Васојевић је, с новцем добијеним од Чарторијског и на француском броду са оружјем пратњом, отпутовао у Црну Гору с намјером да збаци Његоша и преузме власт. Ту је 1844. године, у покушају да пребегне у Србију, ухваћен и убијен. - *Његош и Томазео*, 65.

⁴⁶ *Ai popoli slavi, Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, a cura di Raffele Ciampini, Volume I, Firenze, Sansoni, 1943, 83-107.

⁴⁷ Интегрално двојезично издање уз исцрпну уводну студију објавио је Мате Зорић (*Le prose "D'un vecchio calogero" di Niccolò Tommaseo*, SRAZ, 41-42/1976, 555-629).

⁴⁸ Kosta Milutinović, *Njegoš i Tomazeo*, SRAZ, 27-28/1969, 313-314.

Словенима, написана још 1840. године, лишава валидности тезу првог тумача односа Његоша и Томазеа, Лазара Томановића, према којој је главни разлог Томазеве "мржње" према црногорском владици-пјеснику њихова полемика из 1848. Зорић се у овом приказу осврће и на неке ситније нетачности у Милутиновићевом раду, а оба текста заједно представљају досад најисцрпнији и најдокументованији прилог проучавању сложених односа двојице великана, јер ће се последице њих о овој теми писати ријетко и спорадично.⁴⁹

У обимној студији *Никола Томазео између Италије и Славике* Же Пирјевец у негативном ставу Томазеа према Његошу разликује двије ноте.⁵⁰ Прва, политичке природе, проистекла је из Томазевог страха од традиционалног савезништва Русије и Црне Горе коју овај у *Сјисима сјароџ калуђера* назива "предграђем Петрограда", мада у њој има и трагова старе озлојеђености због некадашњих оружаних упада Црногораца у Далмацију. Друга је, по Пирјевцу, узрокована Томазевим неодобравањем приватног понашања црногорског владике. Овдје се мисли на његову посјету тршћанском позоришту јануара 1844. године, као и на Његошеву пјесму, објављену у преводу на италијански језик у тршћанском листу "Favilla", у којој је неколико стихова посвећено балерини Флори Фабри. Такво понашање, слабо примјерено једном православном митрополиту, представљало је за Томазеа "кап која је прелила чашу".⁵¹

Пирјевец сматра да су односи Његоша и Томазеа могли бити срдачни само док су се ограничавали на разговоре о умјетности и књижевности: Његош је био задивљен Томазевом књижевном дјелатношћу, а Шибенчанин је веома цијенио владичине пјесничке квалитете. Што се политике тиче, Томазео Његошу није крио своје неслагање са његовим начином владања а поготову са црногорским подаништвом Русији, док је Његош настојао чак да убиједи свог саговорника да се пресели на Цетиње или у Београд. Разговарало се и о уједињењу цркава, али од тих разговора, из разумљиве предострожности пред аустријском полицијом, није остало трага.

И овај аутор задржава се на преписци Томазеа и Његоша поводом револуционарних догађаја у Боки и Далмацији 1848. године, у којој на Томазеве оптужбе да је "вођа бандита", "слуга Русије", "свештеник крвавих руку" Његош одговара, с елегантним осјећајем мјере и без *pat-hosa*, погађајући у душу преосјетљивог Томазеа, посебно тврдњом да и он сам, противећи се њиховој еманципацији, гаји европске предрасуде према Словенима.

⁴⁹ Као свједочанство о нешто срдачнијим односима Томазеа и Његоша, Мирка Зоговић објавиће два писма Његошевог секретара Милорада Медаковића, из марта и априла 1847. године, у којима је углавном ријеч о достави Његошевих књига Томазеу (уп. *Још неки подаци о сарадњи Н. Томазеа и П. П. Његоша*, "Научни састанак слависта у Вукове дане", МСЦ, 8/1978, 159-169).

⁵⁰ *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia, Venezia, Venezia, Marsilio, 1977, 83, 96-97, 118-120.*

⁵¹ О овој епизоди која је изазвала несразмјерни и дуготрајни гњев Томазеа према Његошу уп. Vesna Kilbarda, *Njegoš i Trst*, Podgorica, CID, 2000, 12-24

На крају, слажући се с мишљењем Артура Кроније, очито је да разноврсно дјело и укупна дјелатност Николе Томазе па, у овом контексту, и амбивалентни однос према Петру II Петровићу Његошу, могу бити ваљано схваћени и оцијењени само уз детаљно познавање не само Томазеовог књижевног стваралаштва, посебно онога словенске и јужно-словенске тематике, већ и духовне атмосфере у којој је живио, амбијента из кога је потекао, као и различитих и не безначајних заноса и колебања његове умјетничке и људске личности.⁵²

Vesna KILIBARDA

*A CONTRIBUTION TO RESEARCH ON RELATIONS
BETWEEN TOMAZE AND NJEGOŠ*

Summary

Among the subjects that would require exhaustive academic treatment in order to complete research into the ties between Petar the Second Njegos and Italy, one of the most interesting, but also least investigated, is the acquaintance and development of the relationship between the Montenegrin bishop-ruler-poet and Nicola Tomaze. As a kind of introduction into a study which would, in unifying the relevant material devote itself to this subject in greater detail, this paper will provide a chronological account of the interpretations which have been offered to date of this, without a doubt, contradictory relationship between two great men whose word in the XIX century in the Slavonic South had significant reverberations.

⁵² Arturo Cronia, *Notizie italiane intorno alla Croazia e ai Croati, Italia e Croazia*, Roma 1942, 594.